

Merva Attila

JÓKAI ÉS A FELVIDÉK

Jókai felvidéki témájú regényeinek háttéréhez

„... az a vidék maga külön is alakít, idomít, s hagyományos befolyását nem szünteti meg, s mint egy örökké tartó álom, belerémlik az ébrenlétbe.”¹

Aligha akad híresebb szülöttje Komárom városának, mint Jókai. Komárom nevének hallatán a magyar olvasóban igazából két név rezonál, Jókaié és Klapka György tábornoké. Mindketten az 1848-49-es szabadságharc legendás alakjai, de igazából Jókai az, kinek révén később egész Európa, illetve az angolszász világ is megismerkedhetett a szabadságharc és a komáromi védők történetével. Jókai Mór írói, elbeszélői tehetségét a kortárs európai szerzők is elismerték, idehaza pedig megadatott számára az a ritka népszerűség, melyből csak kevés korabeli író-költő részesülhetett.

Bár földrajzi, történelmi értelemben nem a Felvidékről származott, a szlovákiai magyarság mégis saját írójaként tartja számon, ami az 1920-as esemény-

nek köszönhető, amikor is Csallóköz a csehszlovák állam részévé vált.² Maga Jókai kedvelte a felső-magyarországi régiót, több regényének színhelye is épp a történelmi Felvidék. A táj festői szépsége, az itteni emberek szorgossága és egyszerűsége többször is felbukkan műveiben. Tanulmányunkban Jókai felvidéki témájú regényeinek háttereit szeretnénk megvizsgálni, ugyanis az 1850-es években (vagy korábban) íródott regények szerkezete egészen eltérő az 1862 után íródott regényekétől. A változások oka-ira szeretnénk válaszokat találni a rendelkezésre álló szekundér források és az adott művek segítségével.

A felvidéki utazások előtt

Kiragadott mottónk is bizonyítja, hogy Jókaira hatással voltak az egyes régiókról szőtt mesék, legendák, leírások, melyek egyfajta „irodalmi nyersanyagként” szolgáltak születendő műveikhez. Majd úti élményeit egybegyúrta az imaginárius nyersanyaggal, és ezt csiszolván születtek meg a széles olvasói körben ismert szövegek. Az areális tematika szorosan kötődik az utazáshoz, hiszen „szembeötlő, hogy mennyit utaznak Jókai hősei. Postakocsin, lóháton zötykölődnek, vonaton rázatják magukat; mennek hajóval, sajkával, gyalog, korcsolyán és repülőgépen. Jönnek hazafelé és menekülnek otthonról.”³ Az utazás momentuma Jókai számára is rendkívüli

- 1 JÓKAI Mór: *Útleírások*. Szerk. LUKÁCSY Sándor. Unikornis Kiadó, Bp., 1996. 82. p.
- 2 A történelmi és geográfiai Felvidék 1918-ig az észak-magyarországi, elsősorban szláv ajkú vármegyék összességét jelentette (Nyitra, Trencsén, Turóc, Árva, Liptó, Szepes, Sáros, Zemplén, Ung, Abaúj-Torna, Gömör és Kishont, Nógrád, Hont, Bars és Zólyom megyék), melyek részint a mai Szlovákia területét képezik. A csallóközi emberek tehát nem a felvidéki régióhoz tartoztak, hanem a dunántúli, kislalföldi terület lakosai voltak. Trianon után a Csehszlovákiához csatolt magyarság egészét a felvidéki jelzővel illették és napjainkig is ez a kifejezés használatos, amely viszont geográfiai és történelmi kontextusban helytelen. (a szerző megj.)
- 3 Vö. FÁBRI Anna: *JÓKAI-MAGYARORSZÁG: A modernizálódó 19. századi magyar társadalom képe Jókai Mór regényeiben*. Skiz Könyv- és Lapkiadó Kft., Bp., 1991. 40. p.

fontossággal bírt, ezért az általa konstruált alakok számára mondhatni életformává vált az állandó mozgás az ország vagy a kontinens területén, de többször találkozhatunk tengeren túli, illetve egzotikus helyszínekkel (pl. Japánnal, Tibettel). Ez valahol a nyitottsággal is kapcsolatos, hiszen Jókai regényeiben kitüntetett helyet foglal el a haladás fogalma, s ez alatt elsősorban a társadalmi, szellemi haladást kell értenünk. Ennek a folyamatnak elengedhetetlen velejárója a különböző országok, népcsoportok, kultúrák felé való nyitás, melynek Jókai kezdetektől az élharcosa (gondoljunk csak Jenőy Kálmán vagy Tanussy Manó harcára az országban uralkodó elmaradottsággal szemben és még sorolhatnánk). Ezt a „nyitást” próbálja alkalmazni a regényeiben megjelenített hazai, de nem magyar ajkú népcsoportok iránt, melyekkel a kezdeti (1848-49) eseményeket nem számítva végig szimpatizál, és akiket a magyarsággal egyenjogúnak ismer el. A történelmi Felvidékkel való kapcsolata érdekes viszonyt tükröz. Ha nem számítjuk a pozsonyi cserediák-éveket és a szabadságharc utáni rövid tardonai bujdosást (mely helyszíneket nem számíthatjuk felvidékieknek), tulajdonképpen az 1879-es, első felvidéki utazásáig nincs valós kapcsolata ezzel a régióval. Mégis, két korábbi regényének (*Szomorú napok*, *A régi jó táblabírák*) a színhelye a történelmi Zemplén megye.

A *Szomorú napok* Jókai második regénye, melynek megjelenése körül a szakirodalmon belül is megoszlanak a vélemények. „A véleményeket összegző kritikai kiadás szerint csak annyi biztos, hogy a regény 1846 és 1856 között keletkezett, s hogy az első hat fejezet elkészült 1848 nyaráig.”⁴ Nem tudni mi lehet az oka, de az 1848 nyarán megjelenő regénynek csak az első hat fejezetét közli az *Életképek*, ezután 1856-ban folytatódik, illetve újból kiadásra kerül (az előző hat fejezet korrekciójával egyetemben) az egész regény a *Pesti Napló* hasábjain. Először

maga Jókai a keleti szlovákság forradalomhoz való pozitív viszonyával magyarázza a leállást (*Életképek*, 1848 decembere), később viszont a forradalmi viszonyok zűrzavara miatt érzett alkotói válság számlájára írja (1899). Valószínű tehát, hogy a regény valóban két részben íródott tíz év eltolódással, amire az egyes szereplők nevének megváltozása is utalhat, pl. Zihanyi - Széphalmi stb.⁵ A *Szomorú napok* az 1831-es Zemplén megyei kolerázadás történetének regényes változata, melyben Jókai valódi ellenszenvvel és naturalisztikus ábrázolásmóddal festi le a megye szlovák ajkú népének kegyetlenkedéseit.

Az ellenszenv tulajdonképpen a „pánszláv” agitátorokkal szemben fokozott, mint ahogy korabeli cikkei is mutatták. „A jogászkodó Jókai is írt egy elveszett komédiát a pánszláv agitátorok ellen, s gyakorlott újságíróvá válva 48-ban még inkább úgy érezhette, hogy fel kell lépnie Štúr és Hurbán híveivel szemben. Mert Štúrék jól induló, ám 1848-ban utat tévesztett mozgalmá vetül itt vissza 1831-re, a kolerázadás évére. Igaz, a regény Bodza Tamása Moszkvától remél segítséget, míg a Bécsre támaszkodó demokrata Štúr erre egyáltalán nem gondolt, de ez a változtatás logikus következménye az orosz terjeszkedéstől való akkori közkeletű félelemnek.”⁶ Bodza Tamás népnevelő a leginkább fanatikus szláv Jókai-alak, a regénybeli felkelés szítója a cselekmények dramatizálója. Az alak nyilvánvalóan Štúrról volt mintázva, de ahogy Nagy Miklós is kifejti, Štúr nem hajlott Moszkva irányába, ez inkább Ján Kollár-ra volt jellemző, míg Hurbant a radikális harciasság jellemezte. Bodza Tamás mindhárom szlovák nemzetébresztő habitusából magában hordoz valamit (főleg negatív tulajdonságokat). Igazi álmodozó, aki Európa összes népét a szlávoktól eredezteti és Magyarország minden helységének nevét a szláv helynevekre vezeti vissza. Már a regénybeli első felbukkanásakor így mutatja be őt a narrátor: „a másik népnevelő, mladipan Bodza, egy inkarnátus pánszláv.”⁷ Az iskolai éveit a pozsonyi evangélikus líceum fala között eltöltött Bodza „már tanulókorában keserű gyűlölettel szítta tele lelkét minden iránt, ami magyar. Pozsonyban járt iskolába, e sajátos városban, hol az ipar német, az uraság magyar, a szegénység szláv. Az ipar a szegénységhez szít, a

4 SZAJBÉLY Mihály: *Jókai Mór (1825 – 1904)*. Kalligram Könyv- és Lapkiadó Kft, Pozsony, 2010. 85. p.

5 Uo. 83-90. pp.

6 NAGY Miklós: *Jókai: regényíró útja 1868-ig*. Szépirodalmi Könyvkiadó, Bp., 1968. 39. p.

7 JÓKAI Mór: *Szomorú napok*. Akadémiai Kiadó, Bp., 1963. 49. p.

szegénység azután gyűlöli mindkettőt.”⁸ A nemzetiségi feszültség szülte kisebbségi érzés mellé szociális feszültség is társult. „Ezek a legelső keserű benyomások sosem múltak el lelkéből. A sors mostohaságát, saját tehetségei korlátolt erejét azontúl is mindig háttérbe szorított nemzetisége sérelmei közé róttta fel. A nélkülözés éveit a rongyos kis népevelői lak Hétfalu egyik zugában, a sovány árpakenyér, a foltos kabát, mind ezen keserű fajnehezteletés kínjait szaporították.”⁹ A pozsonyi diákság felelevenítése valóban magára Štúr utalhat, maga Jókai is két évig a líceum falai között diákoskodott német szót tanulván és jól ismerte a szlovák diákok sajátosságait. Ugyanakkor tanult és tanított itt Štúr is, de a források nem említik, hogy ismerték volna egymást. Jókainak tehát volt honnan merítenie, amikor a szegény (lenézett) tót diák képét rajzolta meg, akiben a nemzetiségi és szociális feszültségek sajátos módon erős magyarellenességet szültek. „Az író azonban világosan kifejti az egyértelműen pamfletszerű ábrázolás mellett, hogy a nemzetiségi eredettel (többnyire szükségszerűen) összekapcsolódott előnytelen szociális helyzet frusztrációs alkalmak olyan sorozatát teremti meg, amely *szükségszerűvé* teszi a teljes szembenállást.”¹⁰ Jókai e korai regénye nem volt mentes a francia hatásoktól, sőt „a *Szomorú napok* létrejöttében már egyforma jelentőségűnek látszik Victor Hugo meg a Sue-hatás. Van itt ugyan Quasimodóról mintázott emberroncs, az *Izlandi Han*-ból átvett hóhérlak, a lázadást csillapítani akaró Kamienszka is emlékeztet Victor Hugo Ordenerjére, de a középpontba állított kolerajárvány s a felizgatott tudatlan néptömeg rajza az akkor hihetetlenül népszerű *A bolygó zsidóra* vezethető vissza. A Sue élmény – amely Petőfit szintén hatalmába kerítette 1844-ben – vezette költőnk a koleralázadás dilettáns, de jó szándékú történeti feldolgozásához, Balásházy János könyvéhez, amelyből egész eseménysorozatot tett a magáévé. Feszülten izgalmas és lehangolóan kegyetlen jelenetet talált benne bőven.”¹¹

1855 júliusa és 1856 márciusa között kerül közlésre *A régi jó táblabírák* című regény a *Pesti Napló* hasábjain, majd ezt követően könyv alakban is megjelenik. A történet a régi Zemplén vármegye területén játszódik, többnyelvű közegben. Magyarorszá-

gon ekkor javában tombolt a Bach-korszak, amely polgárosodás álcáját öltve a németesítés és az erős centralizáció korszaka volt. E korszakkal való szembehelyezkedés ihlette a regény cselekményének megszületését Jókainál. „A halódó feudalizmusra oly jellemző országos ínségek nemegyszer ösztönözték a vármegyéket a parasztságról való intézményes gondoskodásra, és jelenleg már pontosan meg tudjuk jelölni az eseményeket, amelyek Jókai szeme előtt lebegtek *A régi jó táblabírák* kidolgozása közben. Nacsády József kutatásai folytán tisztázódott, hogy Kallósfalva vidékének szörnyű freskóját az 1846-i Zemplén megyei éhínség nyomán festette meg az író.”¹² Az ínség ábrázolása mellett több problémát is felvet a regény, úgymint az idegen telepesek „behozatalát” az ország területére, melyet az akkori kormányzat előszeretettel szorgalmazott. Erre mutat rá a holland telepesek története a regényben, akik bár szorgalmasak voltak, nem tudtak azonosulni az itteni tájjal és lakóival. Az 1995-ös gyűjteményes díszkiadás utószavában is olvashatunk a regény születését ösztönző mozzanatokról. „A szabadságharc leverése után gazdasági okokra hivatkozva az ország egyes vidékeire német ajkúakat telepítettek, mely nem kevés elégedetlenséget szült, és a telepítések kérdése állandóan a sajtóban forgott. Ezt a tényt is felhasználta Jókai, beépítve a regényébe, s ugyan a németek helyett hollandokat szerepeltetett, senkinek sem volt kétsége felőle, milyen eseményeket örökít meg.”¹³ Ebben a regényben találkozunk először a nemesség és a tőkés szembeállításával, a megyei tisztviselői réteg áldozatkészsége, segíteni akarása kerül szembe a helyi uradalmi bérlő, Krénfy alattomos zsarnokságával. „Tudnivaló azonban, hogy e kor kapitalizmusellenességébe igen erősen belejátszik a gyarmatosítástól való félelem még az olyan tagadhatatlanul maradi írónál is, mint Vas Gereben. Madách és Jókai esetében pedig nyugodtan állíthatjuk:

8 Uo. 126. p.

9 Uo. 127. p.

10 FÁBRI: *I.m.* 87. p.

11 NAGY: *I.m.* 34. p.

12 Vö. NAGY: *I.m.* 155. p.

13 Vö. JÓKAI Mór: *A régi jó táblabírák II.* Szerk. LUKÁCSY Sándor. Unikornis Kiadó, Bp., 1995. 192. p.

általában nemzetféltésük a döntő tényező antikapitalista törekvéseikben.”¹⁴A regény több mozzanata a *Szomorú napokkal* hozható párhuzamba, bár *A régi jó táblabírák* kulisszája kevésbé misztikus, a szövevényes cselekményszálak itt is jelen vannak: szerelem, zsarolás, mérgezés, babonás félelemkeltés, pereskedés, hatalmi játszmák. A francia romantika hatását Sötér István Jókai egész életműve kapcsán kifejti. E korábbi művekben abszolút az előtérbe kerül, de későbbi műveiben (pl. a *Fekete gyémántokban*) mindvégig tapinthatóak Sue és Hugo „jegyei”. „Márpedig, ha alaposan szemügyre vesszük ezeket a korai műveket, úgy találjuk, hogy Jókai nem sokat változott utánuk, s az *Egy magyar nábob* vagy *Az új földesúr* megalkotóját kevés választja el a *Hétköznapiok* írójától. Jókai hamarabb és könnyebben esik át a francia romantika gyermekbetegségén, mintsem az első írások merészsége után remélni lehetne. Pályája egyébként sem mutat jelentősebb változásokat,

¹⁴ Bővebben lásd: NAGY: *l.m.* 161. p.

¹⁵ Bővebben lásd: SÖTÉR István: *Félkör: Tanulmányok a XIX. századról*. Szépirodalmi Könyvkiadó, Bp., 1979. 319-320. pp.

s ugyancsak meglepődne az, aki föl akarná vázolni Jókai »fejlődésrajzát«! A fiatal író annyira teljes fegyverzetben ugrik a porondra, hogy művében a későbbi évek folyamán legföljebb a kezdet ígéretei bontakoznak csak ki valamivel gazdagabban. Mégis, az igazi tanítást a francia irodalomtól kapta, noha ennek mesterei közül Sue hatása talán még Hugóéval is versenyre kelhetett volna.”¹⁵

A fentebbi két regény tehát nélkülözte Jókai helyismeretét és fizikai értelemben vett kapcsolatát a helyszínekkel, ami önmagában még nem jelenti azt, hogy egy fiktív szöveg fiktív helyszíneit és szereplőit ne ábrázolta volna a kornak megfelelő befogadói elvárás szerint. „Az alapképlet a 19. században esetenként úgy értelmeződött át, hogy a befogadó számára is valóságossá válhat a regények csodáinak valósága: adott tehát a szemlélőből résztvevővé válás lehetősége. Valamiféle naiv pandanja jött létre így a *részvétele*n alapuló polgári nyilvánosságnak: a mese egyszerű formájának Sue-típusú, 19. századi mutációja a reális szövetében való elhelyezéssel hitelesítette a csodát, s ily módon elképzelhetővé tette azt, hogy csodák bárki életében bekövetkezzenek. Nem tűnt el azonban

az egzotikumok iránti kíváncsiságra épülő reprezentatív nyilvánosság képlete sem. Olyan művek vitték tovább ezt, amelyek időben és/vagy térben meghatározatlan, távoli és különös helyszíneket/szereplőket választottak maguknak, s ahol/akik esetében a naiv morál elvárásai éppoly akadálytalanul juthattak érvényre, mint a népmesék szövegében.”¹⁶ Szajbély Mihály definíciójával csak részben érthetünk egyet, mégpedig a korai Jókai regényekben előforduló Sue- és Hugo-hatás kapcsán. Ellenben, a későbbi felvidéki (és egyéb) helyszínű regények már egészen más „képlet” alapján épülnek fel, s ehhez jelentős mértékben hozzájárulnak Jókai tanulmányútjai, illetve kapcsolati hálójának kiterjedése. „Az egypólusú (általában csak a kiindulópontra visszatérő kisebb utat megengedő), a kizárólag az Alföldön vagy a Felföldön játszódó regények (*Hétköznapok; Szomorú napok; A régi jó táblabírák; Az új földesúr*) mellett már igen korán megjelennek a kétpólusú regények is. Bennük az egymástól földrajzi tekintetben is távol lévő két helyszín már önmagában is az életmódok, fölfogások, sőt a társadalmi szerepek némelykor szélsőséges különbözőségeit jelzi. Tipikusan ilyen például a *Szegény gazdagok* vagy a *Kárpáthy Zoltán* cselekménye.”¹⁷ Nos, Fábri Anna megállapítása alátámasztja, hogy térkezelés tekintetében is fokozatos fejlődés mutatkozik Jókai szövegeiben. Mi több, ennél is továbbmegy és megállapítja, hogy „míg 1867 előtt - a helyszínek tekintetében - főleg egy- vagy kétközpontú cselekmények töltik ki Jókai regényeit, 1867 után egy ideig nem ritka, hogy az író figyelme 3-4-5 fontos földrajzi helyszín között oszlik meg, *A kőszívű ember fiai*: Bécs, Nemesdomb, a Felvidék; *Fekete gyémántok*: Bondavár, Pest, Párizs stb. Ezekben a regényekben, akárcsak a határozottan kétközpontú *Az arany emberben* – az utazás, az útonlevés válik meghatározó állapottá.” Hipotézisünk alapján, a felvidéki tematikájú regényekkel kapcsolatban 1862-ben áll be gyökeres változás, mégpedig nem areális, hanem személyi vonalon. Jókai ekkor a *Magyar Sajtó* szerkesztője és Almásy Pál, Tisza Kálmán, illetve a Határozati párt baráti körének tagja, ahol jó barátságba kerül Beniczky Lajossal, kinek személyisége és élettörténete több regényhős alakjában köszön majd vissza. Az alábbi fejezetben bővebben is kibontjuk e gondolatmenet-

tünket, melyet Jókai felvidéki tematikájú regényei, illetve Beniczky Lajos emlékiratai ihlettek.

Beniczky Lajos, mint Jókai-regényhős

Beniczky alakja véleményünk szerint 1862 után több regényhős megszületését ihlette. Ebben az évben (és ezt követően egészen Jókai rövid fogságáig) épp a fentebb említett Határozati Párt baráti köre Jókai lakásán szokott összegyűlni. A párt több jeles személyisége egyben támogatója is volt a *Magyar Sajtó* c. lapnak, melynek Jókai is szerkesztője, majd ugyanez a baráti kör ihleti (és finanszírozza) egy évvel később a *Hon* c. politikai napilap létrejöttét. Beniczky emlékirataiból kiderül, hogy az Almásy-per előzményeként Worafka, az akkori pesti rendőrfőnök több kémmel is figyeltette ezeket a szombat délutáni összejöveteleket, a Kossuth-emigráció titkos bizottmányának gyanújával illetve azok tagjait. „Worafka Almásy Pál grófot, id. Bethlen János grófot, Beniczky Lajost, Ivánka Imrét, Komáromy Györgyöt, Podmaniczky Frigyeszt, Tisza Kálmánt, Jókai Mórt, Vidacs Istvánt, Csáky Tivadar grófot figyeltette különösen.”¹⁸ Jókai és Beniczky barátsága ettől az időszaktól datálódik és Beniczky alakja ettől kezdve a haladás, a határozottság és a józanság megtestesítőjének prototípusává válik, hogy Garánvölgyi Aladárként, Berend Ivánként, Illavay Ferencként vagy épp Dumány Kornélként köszönjön vissza ránk az ismert regények lapjairól. Ettől kezdve a felvidéki környezetben játszódó regényei teljesen mellőzik a *Szomorú napokban* megjelenített misztikus, naturalisztikus kulisszát és egyre inkább pozitív fényben tüntetik fel az itt lakó népcsoportot. Ekkora lett volna Beniczky Lajos hatása Jókaira? Erre a kérdésre maga Jókai ad választ *Az új földesúr* utóhangjában. „A börtönből kiszabadított ifjú hősből rá lehet ismerni a szabadságharc legmerészebb bajnokára,

16 Vö. SZAJBÉLY: *I.m.* 59. p.

17 Bővebben lásd: FÁBRI: *I.m.* 43. p.

18 Bővebben lásd: BENICZKY Lajos: *Beniczky Lajos bánnyavidéki kormánybiztos és honvédezzredes visszaemlékezései és jelentései az 1848/49-iki szabadságharcról és tót mozgalomról*. Szerk. STEIER Lajos. Magyar Történelmi Társulat, Bp., 1924. 708. p.

ki egy maroknyi csapattal dandárokat vert ki állásukból, s tömlöcében is oly csuda jókedvvel viselte magát; későbbi szabadulási tervekben vezérszerepet vitt, s utoljára a legrejtélyesebb módon eltűnt: a Duna hullámai vetették ki a szigetparton, keze-lába összekötözve. Máig is rejtély Beniczky Lajos élete és halála. Tőle magától hallottam, ami fogságában történt vele.”¹⁹

Bár *Az új földesúr* cselekménye nem a Felvidéken játszódik, sőt nem is merít Beniczky emlékirataiból, Garánvölgyi Aladár alakja mégis több ponton érintkezik Beniczky Lajoséval. A már említett nyolcési fogság, a vagyon elkobzása, illetve a regénybeli alföldi árvíz idején tanúsított helytállás, mely mintha másolná Beniczky 1848-49-es téli hadjárat során tanúsított magatartását. Garánvölgyi Aladár vízügyi mérnökember, aki csak a szabadságharc során vállalt katonai szerepet, Beniczky bányamérnöki és jogászai képzettséggel bírt, Zólyom megye alispánja, azelőtt jegyzője, aktív ellenzéki politikus, aki szintén csak a szabadságharc során vállalt katonai szerepet. A regény 1862-ben jelenik meg folytatásokban és voltaképp Garánvölgyi Aladár az első Beniczkyról formált regényhőse Jókainak.

Ahogy Jókai is említi, Beniczky élete (de leginkább halála) valóban rejtély, az emlékiratokon kívül (melyeket nyolcési fogsága idején írt, s amelyeket Steier Lajos a katonai jelentéseivel együtt összegyűjtött a bécsi katonai levéltárból) nem sok minden maradt az utókorra. Az említett emlékiratok bevezető részében vázlatos képet kaphatunk származásáról, neveltetéséről és a szabadságharc előtt betöltött szerepéről Zólyom megyében. A család az egyik legrégebbi felső-magyarországi nemesi famíliák egyike. Lajos Zólyom megyében, Alsómicsinyén látja meg a napvilágot 1813-ban. „A fiú anyanyelve tót volt. Nevelése pedig latin és német. Szülei házában nagyrészt németül beszéltek és tótul. A magyar nyelvet később sajátította el, - de hibátlanul soha nem tudott

megtanulni. Még 1848/49-ben hibásan írt magyarul és valószínűleg fogsága idejében hatolt mélyebben a magyar helyesírás és mondatfűzés titkaiba, mert későbbi írásai már helyesebbek.”²⁰ Középiszokolait Besztercebányán végzi, majd a selmecebányai bányászakadémiára iratkozik be, de ezt nem végzi el, mert időközben Pestre ment jogot tanulni. „Technikai ismeretei, gyakorlati felfogása, selmecai tanulmányaiiban gyökereznek. A bányászat iránt később is mindig érdeklődött és néhány komoly és figyelemreméltó tanulmányt is írt a magyar bányászati viszonyokról.”²¹ Jogi tanulmányait követően (ezeket sem végezte el) egy évig huszárhadapródként szolgált, majd visszatért a megyei közéletbe, ahol egészen fiatalon (27 évesen) lett Zólyom megye másodalispánja. A 19. század negyvenes éveiben vagyunk, a reformkor zenitjén. Az ifjú Beniczky Radvánszky Antal első alispánnal együtt az ellenzéki politika vezéralakjai a megyében. Erről már akkor is rendőrségi megfigyelők számolnak be, ám politikai karrierjét rossz anyagi helyzete folytán kénytelen berekeszteni. Hitelezői szorongatják, Kossuth hívja Pozsonyba, mint személyes jó barátját és pártjának Zólyom megyei aktív munkatársát, de „1847-ban nagy ínség történt Zólyomban és Beniczky elfeledvén saját gondjait és bajait, ott segített, ahol lehetett és tudott.”²²

Az 1848-as márciusi eseményeket követően felajánlja szolgálatait Kossuthnak, aki először Pestre küldi, majd kinevezi a bányavárosok kormánybiztosává. Később a nemzetőrség őrnagya, alezredese majd ezredese lesz. Ekkor kerül közvetlen kapcsolatba Hurbanék katonai mozgalmával, akiknek katonai terveit többször is megghiúsítja. „Ő volt az egyetlen kormánybiztos, kiben veleszületett és akkor érvényesülő katonai tehetség lakozott, ki tudott nemcsak szervezni, de vezetni is odakint a harctéren. A Bécsből szított tót mozgalmat részint mint kormánybiztos, részint mint katonai parancsnok megghiúsította és leverte.”²³ Emellett meg kell említenünk, hogy a tót nép iránti szeretete élete végéig megmaradt, ahogy azt később Jókai is ábrázolja *Az akik kétszer halnak meg* című regényben. Komoly hadművelési működéséről jelentései tanúskodnak, a téli hadjárat során (tót nyelvű) szabadcsapataival Görgey hadtestéhez tartozott. „A budatini, a losonci, az eperjesi

19 JÓKAI Mór: *Az új földesúr*. Madách Kiadó, Bratislava, 1987. 399-400. pp.

20 BENICZKY Lajos: *I.m.* 9. p.

21 Uo. 9. p.

22 Uo. 14. p.

23 Uo. 5. p.

csata, a stureci átkelés, a lipitói visszavonulás mind jelentős hadi események, melyeknek jelentős következményeik voltak. E hadi tettek mind összefüggésben állnak a Hurban - mozgalommal és Beniczkynek e tekintetbeni tájékozottságával és erélyességével. Ami pedig úgy kormánybiztosi, mint hadvezéri működését egybekapcsolja, az nem más, mint a felvidéki nép körébeni nagy népszerűsége és a tót nép iránti szeretete.²⁴ A szabadságharc végéig kitart Görgey mellett, tetteiért vállalja a felelősséget és 8 évig sánylik Arad, Pest, Komárom és Kufstein kazamatáiban. Ekkor írja emlékiratait, melyek azóta is forrásként szolgálnak a felvidéki tót mozgalom katonai és politikai történetének feltárásához. Kiszabadulását követően Pesten él, először egy bányásztársaság alkalmazottjaként tevékenykedik, majd 1861-ben a Határozati Párt tagja lett. 1864-ben az Almásy-per egyik vádlottjaként letartóztatják és húsz év börtönre ítélik. Csak 1867-ben szabadul, majd a pesti és az országos Honvédegylet szervezésében vesz részt. A kiegyezés után is markáns képviselője maradt a '48-as eszméknek és azóta meg nem erősített források alapján úgy vélik, hogy politikai gyilkosság áldozatává vált 1868 júliusában. „Beniczky Lajosnak élete története eseményekben dús és nemcsak a történetíró, hanem a regényíró részére is bőségesen hálás anyagot tartalmaz.”²⁵

A felvidéki utazásokat követően

Fenti vázlatos életrajz bemutatását fontosnak éreztük, hogy rámutathassunk a Garanvölgyi Aladár kapcsán már említett párhuzamokra. Ezek szellemében úgy véljük, hogy Beniczky valószínűleg mesélt Jókainak ezekről az eseményekről, vagy kézirat formájában adhatta át, mivel az emlékiratok csak 1924-ben jelentek meg, azonban *Az akik kétszer halnak meg* c. regény több ponton is érintkezik Beniczky emlékirataival. Ez a regény Jókai első felvidéki útját követően született meg. 1879 nyarán tesz először komoly utazásokat a Felvidéken, majd a következő években még többször visszatér, mert rabul ejti a táj szépsége és az itteni lakosság vendégszeretete. „Jókai most már nem tud szabadulni a felvidéki tájak varázsától. Az ottani mondavilág gazdagsága és tör-

ténelmének kiapadhatatlan forrása éveken keresztül foglalkoztatja. Bízást állíthatjuk, hogy ez az évtized – 1880-90-ig – a felvidéki tájak bűvöletében telt el, és ekkor születnek a munkásságában oly jelentős szerepet betöltő kuruc tárgyú, valamint felvidéki témájú regényei.”²⁶ A tanulmányutaknak pragmatikus vonzata is van, Jókai 1884-1892 között Kassa városának képviselője volt az Országgyűlésben.

Az *Akik kétszer halnak meg* című regény elejétől a végéig a Vág völgyében és a bányavárosok környékén játszódik. Illavay Ferenc alakja tulajdonképpen megegyezik Beniczky Lajoséval, a regény cselekménye pedig számos ponton érintkezik az emlékiratokban leírtakkal. A szlovák nemzeti mozgalommal kapcsolatos kutatáskor egy érdekes párhuzamra bukkantunk ennek kapcsán, ami valóban bizonyítja, hogy részben az emlékiratok alapján íród(hat) ott a regény. Erre Demmel József kötete, Beniczky Lajos emlékiratai és Jókai regényének bizonyos párhuzamai alapján következtettünk. A regénybeli

24 Bővebben: Uo. 6-7. pp.

25 Uo. 4. p.

26 SZÉNÁSSY Zoltán: *Jókai nyomában*. Madách Könyvkiadó, Bratislava, 1982. 62. p.

Zsiborák, a szláv szabadcsapatok (szvornoszt) vezetője (nyilvánvalóan Hurban alakjáról mintázták) a Temetvényi család kastélyában kvartírozta el magát. A Temetvényi család egy aulikus magyar főnemesi család, amely teljes mértékben császárpártinak vallja magát. Demmel József kutatásai alapján kiderül, hogy itt az Osztrólczy családról van szó, akik Trencsén és Zólyom megye adminisztratív vezetésében előkelő helyet foglaltak el már több évtizede. Egészen ellentmondásos dolgok derülnek ki a feltevésekből, azonban annyi bizonyos, hogy ősi magyar nemesi családnak tartották magukat, mégis „számos forrás utal egyértelműen arra, hogy az Osztrólczy Felső-Magyarország egyik legelkötelezettebb királypárti családja volt.”²⁷ Ezen kívül, mint evangélikus főúri család, jó kapcsolatokat ápoltak az említett megyék szlovák értelmiségével, mi több, Štúr országgyűlési követségét is Osztrólczy Miklós befolyásának segítségével nyerte el. A szlovák szakirodalom ezzel hozta összefüggésbe Osztrólczy Etelka nevű lánya és Štúr közötti gyengéd kapcsolatot, ami egyébként nem bizonyított.²⁸ Nos, a regénybeli Temetvényi család és az Osztrólczyak szerepe több ponton is párhuzamot mutat. Leginkább Osztrólczy Gusztáv, Trencsén megye alispánja felől közelítve következtethetünk erre. „Osztrólczy Miklós öccse, Osztrólczy Gusztáv (aki 1836-ban Trencsén főadószedője, 1840-től alispáni székét foglalta el) ugyancsak érintkezésben volt a szlovák nemzeti mozgalom tagjaival. Ez abból is adódott, hogy 1846 után napi kapcsolatban állt Štúr öccsével, ifjabb Samuel Štúrral, akit ekkor választottak meg Nemespodhrágyon evangélikus káplánnak. A két férfi között jóbaráti viszony alakult ki, de például

amikor 1848-ban Ludovít Štúrt üldözőbe vette néhány trencsényi szolgabíró, ő ugyancsak a podhrágyi úr kastélyában talált menedéket. Ugyanitt másfél évvel később, 1849 szeptemberében is szívesen látták Jozef Miloslav Hurbant és a szlovák katonaságot. Hogy ezt a vendégszeretetet nem a katonai jelenlét kényszerítette ki, az is jól mutatja, hogy Hurban néhány évvel később is bizalommal fordulhatott Osztrólczy Gusztávhoz, hiszen a hlbokai templom restaurálásához tőle kért anyagi segítséget, s a kérésnek a tehetős nemes örömmel tett eleget.”²⁹ Hogy Jókai honnét szerezhetett tudomást erről a történetről? Nos, épp Beniczky Lajos emlékirataiból, aki mint bányavidéki kormánybiztos, összeírta és zárolta Osztrólczy Miklós, Zólyom megye császári biztosságának vagyonát.³⁰ Jókai regényével összevetve nyilvánvaló, hogy az emlékiratokban leírtak keretként szolgáltak a történethez. Zsiborák és Hurban, Osztrólczy Gusztáv (Miklós?) és Temetvényi Ferdinánd, illetve Beniczky Lajos és Illavay Ferenc alakja között szinte tapintható a párhuzam.

Az 1881-82-ben napvilágot látott kétkötetes regény lapjairól már a klasszicizált Jókai köszön vissza, nyoma sincs a *Szomorú napok* drámaiságot fokozó hangulatának. A regény első kötete ugyan a '48-as szabadságharc árnyékában játszódik, a központi cselekménye mégsem a harcok leírása, sem Illavay katonai szerepe. A szolgabíró, a nép barátja egy aljas rablást akadályoz meg, melyben Zsiborákék bandáját a szlovák felkelők magyarellenes kontextusába helyezi el, a szlovák nép pedig egy emberként áll ki a magyar ügy mellett. A kép kissé idealizált, de Beniczky emlékiratai olvasva viszonylag reális, ugyanis a szlovákság markáns többségében a magyar oldalon harcolt. A szlovákság ábrázolása ebben a regényben a legpozitívabb és Jókai valódi humanizmusáról árulkodik. Az első fejezetének szövege megegyezik a felvidéki útirajza szövegével, mely a *Vág völgye* címet viseli. „Pozsonytól felfelé haladva, élénk tárul az elragadó szép Vág völgy, minden fordulata egy-egy új, megkapó, festői panorámát mutat élénk. Egy szeszélyesen kanyargó folyóvíz örökké változó mederrel, amit hol elhagy, hol visszafoglal; két oldalán erdőpalásttal fedett hegyhátak.”³¹ Az itt lakó szlovák

27 Bővebben: DEMMEL József: *A szlovák nemzet születése: Ludovít Štúr és a szlovák társadalom a 19. századi Magyarországon*. Kalligram Könyvkiadó, Pozsony, 2011. 128-131. pp.

28 Mindössze a szlovák kánon részéről napvilágot látott színezésről van szó. Ami tény, hogy Štúr 1851-1853 között szlovák nyelvleckéket adott Osztrólczy Etelkának Bécsben. Bővebben: Uo. 141-147. pp.

29 Vö. Uo. 124. p.

30 Erről bővebben lásd: BENICZKY Lajos: *I.m.* 162.p.

31 Vö. JÓKAI: *Útleírások. I.m.* 82. p., illetve: JÓKAI Mór: *Akik kétszer halnak meg I.* Kossuth Kiadó, Bp., 2010. 7. p.

ajkú népről is elismerően nyilatkozik, kiemelve annak szorgalmát és áldozatkészségét. „Csodálatos egy népfaj ez, amihez foghatót nem találni ebben az országban. Igenis, ez a tótok népe. Hanem azért az ő apáik harcoltak Rákóczyval végső csatái alkonyatáig, s az ő fiaik ostromolták meg 1848-ban a legelső sáncot Szent Tamás első megrohanásánál. Tájékpünket az ő krumpli-és pohánkaföldjeik, az ő szilvásaik, káposztáskertjeik, kender- és lentáblácskái, az ő piros virágú paszullyal, selyem tőkkel befuttatott zsúpfödelű házikóik egészítik ki.”³² Illavay Ferenc szolgabíró alakja pátoszmentes, a józan ember áttekintésével szemléli a szabadságharc eseményeit, önmagát kivonva azok alól, ugyanis a Temetvényi család ellopott családi ékszerai után nyomoz szerte a világban. Hazafiassága a tetteiben és saját országrésze, szlovák ajkú népe szeretetében nyilvánul meg, akiknek hűségében töretlenül hisz. A szvornoszt-tagokkal kapcsolatban Temetvényi gróf kétkedéseit a szlovák jobbágyok hűségéről e szavakkal oszlatja el: „– Legyen megnyugodva a gróf, ha az egész világ egy hullámozó tengerré válik is, az a mi vidékünk megmarad szigetnek; s ha jön olyan idő, amikor mindenki elpártol is a zászlójától, ez a nép el nem árulja a hazáját és eddigi vezéreit soha. Itt és csak itt, nyugodtan alhatik a gróf, mert hívei között van, akik vérükkel is meg fogják védeni.”³³ Tulajdonképpen az egyetlen harci esemény a regényben az állítólagos szvornoszt-tagok és Orol Krivánszky alias Zsiborák kiveretése a Temetvényi kastélyból és a környékről, melyet maguk a gróf tót ajkú jobbágyai visznek véghez Illavay vezetésével. Illavay rájön, hogy a szvornoszt-tagság csak álca és tulajdonképpen ez egy szedett-vedett rablóbanda, aki a grófi család ékszereit akarja elrabolni. „És ez nem költői agyrem; az a történelmi adat, hogy a tótok maguk verték szét a pánszláv szabadcsapatot. Olyan arany betűkkel felírandó történelmi fénypont, mint amilyen az volt, mikor Kapisztrán rongyos emberei megverték a fényes török szultán hadait Nándorfehérvár alatt. A szegény magára hagyott tót, vezér nélkül, fegyver nélkül, bottal, kaszával, vasvillával verte ki az országból a minden szláv népeket egy »vasgyűrűbe« fogláló csábítót.”³⁴

Záró gondolatok

Jókai regényeinek napjainkig számos olvasata él, nem beszélve a kritika és az értelmezések sokszor ellentmondó vizsgálatairól. „A Jókai-befogadás – akár Petőfié – szélsőséges nézetek kifejtésétől sem mentes, hiszen az irodalomközpontú hatástörténet szüntelen módosulását a politikai jellegű kisajátító törekvések árnyékolják be. A kései Jókai-művek szinte provokálják értelmezőiket, nem egyszer megtevesztik, csapdába csalják olvasóikat. Rajongás és elmarasztalás szélsőségei között halad a Jókai-kritika útja. Ennek a kritikának teljesebb föltárulása a magyar gondolkodástörténet számára még tartogathat meglepetéseket.”³⁵ Fried István gondolatai híven tükrözik a Jókai-befogadás körüli ellentmondásokat, amelyek egyre inkább az újabb feltárások irányait körvonalazzák. Tanulmányunkban próbáltuk az areális kapcsolatok és a Felvidék kontextusából körvonalazni az egyes regények értelmezéseinek lehetséges irányait. Sajnos, a témában nem állt oly mennyiségű szekunder forrás a rendelkezésünkre, ezért minden használható utalást és párhuzamot megvizsgáltunk. Bízunk benne, hogy a tanulmány elégséges alapnak bizonyul majd további, hasonló irányú kutatásainkhoz.

IRODALOMJEGYZÉK

DEMMEI József: *A szlovák nemzet születése: Ludovít Stúr és a szlovák társadalom a 19. századi Magyarországon*. Kalligram Könyvkiadó, Pozsony, 2011. 373 l., ISBN 978-80-8101-490-1.

DEMMEI József: *„Egész Szlovákia elfért egy tütajon...”: Tanulmányok a 19. századi Magyarországról*.

32 Vö. JÓKAI: *Útleírások*. I.m. 86. p., illetve: JÓKAI: *Akik kétszer... i.m.* 11. p.

33 JÓKAI: *Akik kétszer... I.m.* 75. p.

34 Uo. 111. p.

35 FRIED István: *A Jókai-befogadás állomásai és dichotómiái* = FRIED István: *Öreg Jókai nem vén Jókai: Egy másik Jókai meg nem történt kalandjai az irodalomtörténetben*. Ister Kiadó, Bp., 2003. 191. p.

szlovák történelméről. Kalligram Könyvkiadó, Pozsony, 2009. 243 l. ISBN 978-80-8101-171-9.

FÁBRI Anna: *JÓKAI-MAGYARORSZÁG: A modernizálódó 19. századi magyar társadalom képe Jókai Mór regényeiben.* Skiz Könyv- és Lapkiadó Kft., Bp., 1991. 307 l., ISBN 963 7505 11 3.

FRIED István: *Jókai Mór szlovák tárgyú regényeinek forrásaihoz.* Irodalomtörténeti Közlemények (1974) 1. sz. 84-87. p.

FRIED István: *A Jókai-befogadás állomásai és dichotómiái= FRIED István: Öreg Jókai nem vén Jókai: Egy másik Jókai meg nem történt kalandjai az irodalomtörténetben.* Ister Könyv- és Lapkiadó Kft., Bp., 2003. 193 l., ISBN 963 9243 77 9.

JÓKAI Mór: *A régi jó táblabírák.* Akadémiai Kiadó, Bp., 1963. 441 l.

JÓKAI Mór: *Akik kétszer halnak meg I.* Kossuth Kiadó, Bp., 2010. 332 l., ISBN 978-963-09-6029-8.

JÓKAI Mór: *Akik kétszer halnak meg II.* Unikornis Kiadó, Bp., 1993. 253 l., ISBN 963-8350-11 3.

JÓKAI Mór: *Az új földesúr.* Madách Könyvkiadó, Bratislava, 1987. 415 l., ISBN 963 15 3442.

JÓKAI Mór: *Fekete gyémántok.* Kossuth Kiadó, Bp., 2009. 414 l., ISBN 978-963-09-5844-8.

JÓKAI Mór: *Nincsen ördög.* Unikornis Kiadó, Bp., 1994. 223 l., ISBN 963 8350 46 6.

JÓKAI Mór: *Szomorú napok.* Akadémiai Kiadó, Bp., 1963. 371 l.

JÓKAI Mór: *Útleírások.* Szerk. LUKÁCSY Sándor. Unikornis Kiadó, Bp., 1996. 245 l., ISBN 963 427 123 5.

MIKSZÁTH Kálmán: *Jókai Mór élete és kora.* Szépirodalmi Könyvkiadó, Bp., 1982. 369 l., ISBN 963 1520 32.

NAGY Miklós: *Jókai Mór: alkotásai és vallomásai tükrében.* Szépirodalmi Könyvkiadó, Bp., 1975. 261 l., ISBN 963 15 0409 3.

NAGY Miklós: *Jókai: regényíró útja 1868-ig.* Szépirodalmi Könyvkiadó, Bp., 1968. 374 l.

SÓTÉR István: *Félkör: Tanulmányok a XIX. századról.* Szépirodalmi Könyvkiadó, Bp., 1979. 770 l., ISBN 963 15 1229 0.

BENICZKY Lajos: *Beniczky Lajos bányavidéki kormánybiztos és honvédezredes visszaemlékezései és jelentései az 1848/49-iki szabadságharcról és tót mozgalmáról.* Szerk. STEIER Lajos. Magyar Történelmi Társulat, Bp., 1924. 786 l.

SZAJBÉLY Mihály: *Jókai Mór (1825 – 1904).* Kalligram Könyvkiadó, Pozsony, 2010. 403 l., ISBN 978 80 8101 313 3.

SZÉNÁSSY Zoltán: *Jókai nyomában.* Madách Könyvkiadó, Bratislava, 1982. 83 l.